Масова
художня
бібліотечка

МАЙК ЙОГАНСЕН

ЖИТТЯ
ГАЯ СЕРГІЙОВИЧА
ШАЙБИ

література
і мистецтво

МАЙК ЙОГАНСЕН

ЖИТТЯ ГАЯ СЕРГІЙОВИЧА ШАЙБИ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ — 1931

ЗМІСТ

Друк. „Чорном. Комуна", Одеса, Пушкінська № 32. Замовл. № 1797

Міськліт 643 $3^{3}/_{4}$ арк. ОСТ 364 А6 Тираж 20000

ЖИТТЯ ГАЯ СЕРГІЙОВИЧА ШАЙБИ

I

Димніші домни в присмерку палючім
Доми дивніщі на горі вечірній
І кавпери стоять мов капітани,
Над естокадами зіпершись на обручі
Повітродувних труб і в рупори покірні
Скликають газ:
Цео!
Цео!
Цео!
Це образи, це одгуки, це одсвітання
Веде завод за води неминучі
За дюни шлакові, де домни-дромадери
Бредуть крізь ночі, крізь кошмари мідні
В неймовірним сном загружені печери.

Гай Сергійович сміявся. Ще зроду свого він не сміявся так. Не срібні дзвоники вибігали й котилися по небу між хмар, не срібні квіти сміху засівали землю між трав — ні! — Грубі крики гуркотіли з його грудей, захлинаючись, спиняючи один одного, шибаючи один одного в спину, вони виринали з його веселих грудей. Уперше зроду свого сміявся Гай Сергійович Шайба.

Гай Сергійович Шайба сотав руками, ніби намотуючи на них усе мереживо довколиш-

нього і соняшного світу. Він викидав ногами, ніби знов скидаючи з себе довколишнє соняшне мереживо світу. Він летів уперед, виміряючи ширник просторів, в одну невимірну невмирущу мить облітав навколо світу і знов летів на тім самім місці. Гай Сергійович сміявся на руках у своєї матері.

Невідомо з чого саме сміявся Гай Сергійович Шайба, випинаючись і випростуючись з рук своєї матері. Бо перед ним саме стояв завод.

Через увесь день працювавши, зайшов завод у вечір. Через увесь день палавши, зайшло над заводом сонце. На той час сонце ще циркулювало над Російською Імперією в її Малоросійській Частині. Серед білі піскуваті баранці хмар сонце виливало з себе розплавлений чавун. Далі воно байдуже перекинулося за крейдяні гори, і завод засвітився своїм світлом.

Немов троє марсіян на триногих стативах стояли три домни і коло них як п'ять круглих куль стреміли п'ятеро кавперів. Колінкуватий удав газочисних труб споживав тіло доменного цеху.

Три градирні, мов жирні черниці, крапали слізьми в содові озера під собою.

Увесь же завод був як ялинка. Кругом горіли свічі. Безліччю вогнів горів невикористаний газ — це були свічі. Під темною брамою заводу виходили сумні, чорні, закурені,

задимлені люди. Смішного не було нічого— і все ж таки Гай Сергійович реготався як ніколи в своїм короткім житті.

Навпаки, мати його плакала. Бо Сергія Шайбу мали одвести на станцію двоє жандарів. Жандарі—це люди в синіх мундирах з білими шнурками, в блискучих шеврових чоботях, добре виголені й чистенькі. Жандарі настирно закликали Сергія Шайбу прогулятись на станцію,—а з станції в Сибір. Сергій же Шайба дуже не хотів розлучатися з молодою жінкою і з симпатичним Гаєм Сергійовичем Шайбою. Гаєві Сергійовичу Шайбі здавалося, що блискучі сині жандарі дуже смішно граються Сергієм Шайбою, сіпаючи його за руки, зв'язуючи добрим англійським поясом. Отже він роззявив рота і сміявсь так, як зроду свого ще не сміявся. Найбільше його смішила невідповідність між зусиллями жандарів і стремлінням Сергія Шайби. Вони сіпали його назад, а він рвався наперед, ніби силкуючись узяти Гая Сергійовича на руки, а після цього він мав клацати пальцями і всякою іншою манірою постачати Гаєві Сергійовичу інтелектуальну розвагу.

Нарешті жандарі сіпнули Сергія Шайбу так, що товариш Сергій Шайба упав на спину. Це вже було так смішно, що не можна цього собі уявити, не бачивши. Гай Сергійович зовсім захлинався від сміху. Руками, ногами, головою, всім пружним розкішним тільцем

він летів до батька, що так прекрасно смішив його і сміявся, сміявся, сміявся...

II

І раптом свист несамовитий
В смертельнім цеху труби клепані тремтять—реве залізо,
Рве хуга фурми,
Сопла дико виють,
Гудуть залізні ферми естокад
І на пісочок у дитячі ферми
Кошмарний хобот обережно лізе.

— То молочком чавунним напуває
Спітніла домна свої любі діти,
Сопе й парує
Черево таємне,
Ще повне плоду і не спочиває
Бездомна мати ще дітей родити.

У легку мжичку Гай Сергійович Шайба йшов поважний і замислений. У жмені він добре мав царську копійку і лініями життя, смерти й щастя відчував на копійці орла
ного дядю з дрюком, которий дядя з невідомих причин звався рештою. На ту царську копійку мама радила його купити дві царські цукерки—коли б почистити таку цукерку від паперу, вона скидалася на канатну ваґонетку, тільки замість крейди в ній було повидло — солодкий дьоготь цукеркової ваґонетки.

Гай Сергійович Шайба свої плекав думки

щодо царської копійки. Влучна кинута об стіну коксового цеху, ця копійка могла породити другу копійку — або ж загинути сама в цупких лапах Кроня.

З погляду Гая Сергійовича Шайби, так само як і з погляду інших його віку пролетарів, Кронь, син майстра, був герой. Передовсім, Кронь був на голову, на велику незграбну банькувату голову, вищий від інших. Він був старший віком і батько його був старший ранґом. Його батько був дослужився до майстра силою хитрої механіки, яка звалася на заводі — бути за нічного сторожа. Кронів батько, прагнучи командних гір в індустрії, оженився з дівчиною, що викликали естетичне почуття в головного інженера. Могутній порив до краси зблизив серця інженера і Кроневого батька — Кронів батько став майстром нічної зміни, для невідповідальних робіт і заслужив на назву «нічного сторожа». Вночі майстер Кронь не бував удома, з чим охоче мирився його друг—інженер.

Отже, син майстра Кроня був герой. Він вищого був походження, був вищий на зріст, був дужчий і мав багато копійок. Окрім того, він мав чимало монет на дві, три й п'ять копійок, які належиться сливе дорослій людині. Син майстра Кронь був сливе доросла людина. Подекуди він замикався сам у клозеті і за півгодини, виходив звідти з

іще товаришами, ще червонішими губами і з розпаленими, заспаними очима.

Але найбільше дивувало інших тої ж епохи пролетарів те, що Кронь завжди вигравав. Він міг програти вісім, десять, одинадцять копійок, але наприкінці все одно, вигравав усі гроші назад і забирав при цьому чимало прибутку.

Це саме і обмірковував Гай Сергійович Шайба, затискуючи в руці царську копійку на дві царські цукерки ринковою вартістю. Шахрувати не було як—суворі вікодавні правила гри не давали ніякої змоги шахрувати. І все ж таки, ні разу не було, щоб Кронь кінець-кінцем, програв.

У цей день Гай Сергійович Шайба уперше встановив, що дрібний капітал безсилий боротися з великим капіталом. Не карбованець народжується з копійок, вирішив він, а карбованець ковтає копійки. Економічна боротьба між карбованцем і копійкою—нерівна боротьба.—Чи є яканебудь боротьба окроме економічної? — подумав Гай Сергійович Шайба і підійшов до кутка коксового цеху— а там уже дзвеніли копійки об стіну.

Уже бій ущухав. На розтуленій долоні Кронь уже мав цілу конічну купу пролетарських копійок. У цю саму мить хтось з товаришів програв останню копійку.—«Клади сюди!»—скомандував Кронь і остання копійка зникла в горі акумуляції капіталу. Гай Сер-

гійович Шайба болюче відчував у своїй руці, лініями життя, смерти і щастя мідний еквівалент двох царських цукерок. Він розтулив долоню. Дзень! мала полетіти копійка і розчинитися в Кроневім багатстві.

Але копійка не полетіла. Гай Сергійович Шайба одійшов од стінки і акуратно поклав копійку на витягнуту Кроневу долоню. Кронь остопів, а Гай Сергійович Шайба звернувся до товаришів з короткою промовою.

«Товариші!»—сказав Гай Сергійович Шайба. «Для чого боротися економічно. Все одно його карбованці з'їдять мою копійку. Спробуймо боротися інакше. Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Гай Сергійович Шайба розмахнувся і вдарив знизу по Кроневій руці. Вгору бризнув фонтан копійок і вони розсипались у коксовому штибі. Бій був довший, ніж на те сподівався Кронь. Від першого ж штурхана Гай Сергійович Шайба одлетів до стінки і притулився до неї спиною.

Попереду в нього над усе панувало враження ніби ввесь Кронь обріс болючими кістками зібганих кулаків. Ніби він, Гай Сергійович Шайба голіруч мусив бити вугілля, що засипають у коксову піч. Кронь був як дредновт—усе м'яке і живе десь сховалося, наче його не було. Довгими залізними ударами Кронь націляв між Гаєві ребра і Гай ледве управлявся підставляти руки.

Надзвичайні райдужні потойбічні ляндшафти бачив Гай Сергійович Шайба. З чорнооксамитної темряви викотилося зелене світозоре мерехтливе гало, ніби молоде листя всіх весен всесвіту спливлося, споїлося в одній щасливій кулі. Але щастя було недовго і куля розлетілася на мільярд зелених зернин — а темрява з чорної зробилася оксамитно-фіялкова. Зелені зерна зникли і оксамитофіялкова хмара набрякла фіолетовими бере гами. Вона надималася чимраз дужче і крізь неї просвічував захід сонця. Жовтогаряче проміння пропалило хмару і Гай побачив свято сонячного заходу. Це була така рубінова оркестра кармінів, краплаків, оранжевих вохр, кічоварів і пурпурів, що око не могло витримати її і осліпло.

В ту ж мить Гай Сергійович Шайба забув про око. Тепер йому здавалося, що обличчя йому тихо опустилося в миску з теплою теплою водою. Напруження губ і зубів враз розпустилося в заспокойливому теплому морії Море пливло по лицю, по шиї і втішно охолоджувало гарячу сорочку. Це другий Кронів удар розкраяв йому стиснуті губи.

З глибокою щирістю і серйозністю, з розміреною спокійною увагою Гай Сергійович Шайба опустив непотрібні руки. Переможний Кронь насунув на нього, добираючи місця, щоб завдати останній удар. Він бовванів величезний і розкаряченний, немов огидний

допотопний рак, затуляючи Гаєві завод. Коротким ударом, вклавши в нього всю свою любов і майстерність, Гай Сергійович Шайба влучив ногою Кроневі в те місце, за яке Кронь мав звичку триматися руками. На хвилинку Кронь застиг, потім хитнувся і впав навзпак, одкриваючи перед Гаєм коксовий цех.

Вражене око й досі коливалось по зелено-золотих океанах, уперше побачених у недовгім житті. Але й видюще око вперше в недовгім жітті побачило коксовий цех.

Як ґренадири на наївній лубковій картині витяглась в диму, вогні й крові батарея коксових печей. Як гарматний ґніт над одною горіла свіча і от вона поволі звелася вгору і відкрилось вогнене серце коксового ґренадира. Палаючи, серце нахилилося вперед і розпукло по середині, як жахлива рубана рана. Хитнувся спочень і вогонь почав падати вниз.

Колосальними коцюбами двоє вигрібали кокус і дві жінки з кишок поливали його сльозами. Хмарами родився дим с сповивав мовчазний шерег, ще цілих ґренадирів. Сичала вода у вогні, нагорі горіла свіча. Шкварчав, загасав і чорнішав кокус коло самих ніг відважних жінок, що воювали з коксом, бо чоловіки воювали з німцями. Була війна і коло коксового цеху виріс новий. бензольний завод.

Великий інженер, знаменитий професор, патріотичний учений будував цей завод, щоб христолюбиве воїнство білого царя могло стріляти в німців набоями незгіршими від німецьких.

На той завод нікого не пускали. І тепер на варті перед ним стояв дядя з широкою бородою і з хрестом на кашкеті, а з дядею балакав якийсь чоловік. Це чоловік повернувся до місця орлянки і глянув на нього орлячим оком.

Гай Сергійович Шайба знов повернувся на землю. На купі металоблискуватого коксу, немов убитий шуліка лежав Кронь — навколо метушилися хлопці збираючи монету.

З великою серйозністю й деяким жалем Ґай Сергійович Шайба споглядав бойовище. Йому не шкода була Кроня і йому не смішна була ефектна поза Кроневого тіла, але творчою хлоп'ячею душею своєю він не полюбляв деструкції. Ненависть не ночувала ще ні одної ночі в його душі. Він стояв серйозний і замислений. Зненацька йому здалося, що Кронь ожив і знав бовванів перед ним немов огидний допотопний рак, куди більший, куди дужчий, куди старіший, куди п'яніший Кронь. Гай Сергійович Шайба хотів звести руки, щоб ще раз подоліти Кроня—і не міг. Руки йому стягав добрий англійський ремінь. Перед ним стояв батько

Кронь, «нічний сторож», друг естетного інженера. Хлопці розлетілись мов липове клинння з столярнім цехові, а Кронь-син уже звівся на ноги і націляв здоровенним шматком коксу в ціле око Гая Сергійовича Шайби. Кронь-батько обома руками тримав пояса навколо невеликого тіла Гая Сергійовича Шайби. Він зробив останнє одчайне зусилля, щоб визволитись і застиг. На лиці йому мимоволі, помалу розливалася усмішка.

Його вразила колосальна, монструозна невідповідність між його силою й силами його ворогів. Це було наче хтось пускав у хід весь ливарний цех, щоб одлити одного ґудзика для інженерових штанів,—ґудзика, що загинув в естетичному екстазі. Це було наче мартен загружали новими плугами букерами, снопов'язалками і сівалками для того, щоб одлити сталеву англійську шпильку замість того таки в естетному екстазі загиблого ґудзика. Гай Сергійович Шайба відчув, що кумеднішої ситуації він за недовгого свого життя ще не управився спостерігати.

Затулина на коксовій печі затулилась і піч змовкла. Навпаки, рот Гая Сергіовича Шайби розтягся до самих вух—розкрився як діяфрагма і утопив Кронів, бензольний цех і ті, що навколо стояли ляндшафти, в мужньому здоровому сміхові.

III

Ах життя моє дороге
Хто мені дав тебе, тепле й сильне?
Бігти берегом, бігти геть,
Бігти блискучою вохкою рінню
Занести руку зза хмар
Занести за небесну спину.
Розмах! В удар.
Тіло, голову, душу вкинути.
Ах, життя моє кругле як м'яч,
Пружне й палюче, як любов
Падай! Злітай! Смійся! Плач!
Цілуй, дужче, знов і знов!
До кінця цілуй! До зубів
До холодного цілуй поту
Так ніхто тебе не любив
Не пив слину з крепкого рота.
Ах, життя моє, кругле як м'яч,
Ти з яких зірвалось шкивів.
Души мене! Кров'ю моєю піяч!
Так ніхто тебе не любив!

Коли інші комуністи одступили з червоною армією, Гай Сергієвича Шайба зостався в заводі—до скорого побачення.

Другого дня потяглися дорогою підводи. Бурі сумні мужики везли закурених салдатів—навхрест кашкету в них була біла стрічка—це й були денікінці. Вони були стомлені, ввічливі й просили молока—за молоко вони не платили. З ними було багато офіцерів—офіцери були стомлені, злі й вимагали м'яса—і за м,ясо вони не платили.

Третього ж дня виявилося, що всі вони куроцапи. Кожен салдат виходив з кватири діставати курку—й діставав. Вони ж були яйцехвати—кожен салдат увечері збивав собі гоголь-моголь. Вони ж були вошопруди—кожен салдат увечері скидав штани й бив нужу.

Гай Сергійович Шайба - до скорого побачення—працював коло другої домни за каталя. Він навалював повну козу руди—це було п'ятдесят два пуди—й котив козу до домни. Була станція—децимальна вага. Коза котилася по чавунних плитах. Подекуди Гай Сергійович Шайба вибирався на естокаду й допомагав викидати руду з ваґонів. З естокади він оглядав денікінські панцерники і оцінював денікінські позиції. Він заранше складав плян повстання.

Після роботи Гай Сергійович Шайба приходив додому й скидав сорочку. Поки він на дворі мив своє залізне тіло з цинкованого тазу, мати різала хліб. Гай Сергійович Шайба споліскував цинкований таз чистою водою і ніс у хату. Поки він обтирався, мати насипала йому в той самий таз кулішу і Гай Сергійович Шайба задумливо виїдав повний таз.

Потім він одягав чисту сорочку, штани з кльошем і підперізувався добрим ремнем. Закурював цигарку і легкою елеґантною ходою йшов до Тасі.

Як Гай Сергійович Шайба був найкращий хлопець, так Тася була найкраща дівчина. Вони були як передня пара в балеті, як дві найкращі книги в бібліотеці, як сонячний день і зоряна ніч.

Розмаїтоколірні мільйони леґенд написано в книгах про кохання і всі ті леґенди в належний час і в нормальному порядкові пережив Гай Сергійович Шайба. Він спиняв свій погляд на весняних хмарах—і це не здавалось йому недоцільним марнуванням дорогоцінного часу. Він читав з Тасею Енґельса—і це здавалося йому пропаґандою марксизму. Він показував Тасі, як він може котити дві кози одразу—і це вони розглядали як фізкультурну вправу. Він ходив гуляти по третій поперечній вулиці і випадково стрічав Тасю—а після цього зовсім природно було, що вони йшли гуляти вдвох. Потім з математичною точністю встановили, що вони створені один для одного в цілому світі. Далі з'ясувалося, що хмари, Енґельс і кози стали нецікаві, і хмари, і Енґельс, і кози в колосальному розмірі знайшлися в їхніх тілах, а крім того, в тих тілах одкрилися зовсім небувалі поняття, краєвиди, нові слова, філософські обрії, поперечні вулиці і фізкультурні вправи.

Тепер Гай Сергійович Шайба йшов дуже замислений. Післязавтра мало бути повстання, і він тепер ходив з Тасею, щоб

не викликати до себе підозри. Він так замислився, що й не побачив по той бік елегантного гусарського корнета в синьому доломані з жовтим шитвом і в червоних бриджах. Зате ж корнета побачила Тася і зовсім трошки, непомітно сама для себе, скосила очі потойбіч вулиці життя. Довівши Тасю до садка, Гай Сергійович Шайба спішно попрошав її — завтра вони не, побачаться — хіба що позавтра ввечері — і хай іде додому. Гай Сергійович Шайба оглянувсь навколо і зник у кущах жовтої акації. Зникнувши з очей, Гай Сергійович Шайба згадав, що не розповів їй, як часто вони бачитимуться за скілька днів, як вони житимуть просто вкупі. Це можна, звичайно, розповісти й потім, але слід розповідати одразу — така любов! — не рушиться від вулканового вибуху — але завалюється від малої шпаринки.

О! Вранці, коли Гай Сергійович Шайба, через усю ніч радившися з товаришами, ішов на роботу, він побачив: Тася балакала з якимсь корнетом — і це був Кронь.

О Звичайно, Гай Сергійович Шайба не міг мати заздрощів — Кронь не був того вартий. Він міг би, взявши по Кроневі в кожну руку навчати ще десяток Кронів політичної економії, фізики, хемії й механіки. Йому довелося б довго стукати Кроневою головою об Кроневу голову, щоб забити в

л голови основні підвалини наукового світорозуміння. Щождо синього доломану і червоних штанів, то ця красива картина обтягала фізичні дані, на які жаль було дивитись Гаєві Сергійовичу Шайбі. Тася — можна за це ручатися — одною рукою управилася би задушити ці фізичні дані.

Гай Сергійович Шайба катав по чавунній підлозі руду і мало не всміхався, але не настав ще час всміхатися. Бо коли Гай Сергійович Шайба повісив бляху на цвяшок, до нього підійшов старий Кронь, «нічний сторож» і покликав його в контору. В конторі було порожньо і товариші всі вже повиходили з заводу — сутеніло — і в контору, увійшов корнет Кронь з чотирма салдатами. Сутеніло, і корнет Кронь повів Гая Сергійовича під стінку повітродувки розстрілювати — завтра мало бути повстання — це з'ясував корнет Кронь з допомогою «нічного сторожа» старого Кроня.

Коло першого кавпера Гай Сергійович Шайба, що йшов попереду всіх, обміркував, як можна втекти у лісі газочисних труб і кавперів. Отже він зігнувся — і в ту ж мить старий Кронь оперезав його поверх рук ремнем. Садатські руки підхопили ремінь і затягли його на спині Гая Сергійовича Шайби.

Як пахне газок! Як шелестить під ногами кокус. І раптом дикучий несамовитий свист

запав у вуха, як ватою прочищаючи слух, лоскочучи тіло, зашиваючись під шкіру — випуск чавуна. Чавун! Чавун!

Гай Сергійович Шайба зрозумів, що він помре як майстер ливарного цеху, старий майстер ваґранник. Був голод і робітники одливали сковороди чавунні, робили запалки й міняли на хліб. Але він, старий майстер, щодня ні на мить не спізнившися, приходив у цех, роздивлявся на чавунні цурпалки і командував коло ваґранки. Він був знаменитий майстер — це про нього зложилась леґенда з одливкою. Ще давно, перед війною, його звільнено з заводу за неолагонадійність. Цех став — одливка не виходила. Інженери, майстрі і директор заводу прийшли в цех і наглядали за формами, за чавуном, за температурою, за шахтою. Одна одливка за другою провалювались. Цех став—і на завтра знову з уклонами й чемними словами покликано майстра.

Крізь дикучий несамовитий свист громадської війни, через голод і холод старий майстер стояв над ваґранкою. Кінець кінцем, жінка його не стерпіла і стала віддаватись салдатам за мірку картоплі. Але старий майстер не знав і не хотів знати про це. Щоранку він приходив у цех, роздивлявся цурпалки чавуну, бракував, визначав шихту і командував над ваґранкою.

І от, одного дня випало так, що в цехові

ніхто не схотів робити. Він сам вибрав чавун, сам загрузив шихту і став угорі над вічком. Коли ж чавун був готовий, він кинувся вниз у вогненне молоко.

Недовго стояли робітники, як закостеніли. Треба було поховати старого майстра. Вони зробили з дощок і глини форму людського тіла, підвели ківш, взяли чавун і одлили чавунного майстра. Коли прохололо чавунне тіло, вони одвезли його на цвинтар і поставили на могилі.

— Гай Сергійович Шайба отямивсь крізь дикучий несамовитий свист, коли випускали чавун. Свист умер, а він усе ще був живий.

— По краснозадому мерзавцу пааль!..

Десь, з поза далеких меж газового запаху і шересту коксового, зародився голос Кроня. Високі тополі за завідським муром вросли в огненне вікно неба. Голос Кронів умер, а Гай Сергійович Шайба все ще був живий. Завтра має бути повстання, а він через химерний, ідіотський випадок має умерти сьогодні. Невідповідність була така разюча, така неймовірна, що Гай Сергійович Шайба невитримав. Він стиха засміявся, стоячи коло стіни повітродувки. Було поночі — хто сміє сміятись! — схопився Кронь і кинувся повертати до себе салдатів, вдивляючись їм у зуби. Але їм зуби не сміялися, а цокотіли — од свічок ходором ходили колосальні тіні по землі.

— По краснозадому мерзавцу пааль... затремтів Кронів голос. Салдати повернулися до стінки. Пахло газом і шелестів кокус під чобітьми. Коло стінки вже нікого не було.

IV

Ось іду по рейці і хитаюсь,
Чи дійду до краю чи впаду...
Ліс ліворуч, мов зелений заєць,
Задивився на мою ходу.
    Скільки днів любилося з ночами
    Пропадало вранці у вікні,
    Скільки птиць летіло над полями,
    Не верталося до мене уві сні.
Десь далеко одинокий коник
Пісню травам і лісам згадав,
Наче гасне дерев'яний дзвоник,
Наче спить і падає вода.
    Я іду по рейці і хитаюсь,
    Чи дійду до віку, чи впаду,
    Ліс спинивсь. Ліс, мов зелений заєць,
    Задивився на мою ходу.

Гай Сергійович Шайба сидів на коні. Це було теж любиме тіло — бочкувате, гаряче і послушливе. Варт було трохи стиснути його ногами і воно бралося гойдати ритмічно Гая Сергійовича Шайбу. Варт було трохи натягти вуздечку—і тіло починало капризно вигравати дрібним вимахом. Варт було вколоти тіло—і воно одривалось од землі й летіло над шляхом—а земля робилася морем і бралася хвилями—долі! горі! до-

лів! горів! — перекочувались, мандрували хвилі.

Напередодні, наступаючи з великою помпезністю, з кінпотою, гарматою й піхотою, денікінці вибили роту Гая Сергійовича Шайби зі станції Конотоп. Власне, Гай Сергійович Шайба був би тримався на шляху за тополями коло станції—проти кінноти, гармати й піхоти, коли б із панцерника не влучили в лівий фланг стрілецької лінії й не положили б одинадцять рядком у рівчаку над шляхом. Гай Сергійович Шайба одступив, а денікінські гусари ринулися на одинадцять мертвих і постягали з них сорочки, пояси й чоботи.

Коли стемніло, Гай Сергійович Шайба взяв з собою аґітпропа і вони поїхали вдвох у роз'їзд. Аґітпроп у Гая Сергійовича Шайби був з акторів і дрейфив. Обіруч чорної дороги росли темні декорації кущів—просто попереду на переїзді була денікінська застава. У кущах щось шаруділо—вітер наввипередки з зайцями!—і аґітпроп остаточно ліг у дрейф. Він почав аґітувати й пропаґувати ідею, що далі їхати нема для чого. «Підождіть тут—сказав Гай Сергійович Шайба—друже Аркадію, не говоріть так красиво, вас ніхто не чує». Аґітпроп став, а Гай Сергійович Шайба поїхав далі. І от, він почув тихий виплеск копит по дорозі—той виплеск голоснішав, але віддалявся, частішав, але тікав геть. То аґітпроп, не пере-

нісши темних кущів при дорозі, галопом подався додому. Та не було тихо—інші копита сплеснули попереду—вони тихішали, але наближалися, рідшали, але були вже на голос від нього. «Какова полка?»—кричав тенорок—немужній, прокурений, пропитий, авторитетний, ереляканий тенорок. Гай Сергійович Шайба не відповідав і їхав поволі вперед. У прокатнім цехові було куди небезпечніше—треба було стрибати між смертельних штаб, що вистрибували як блискавки з допель-дуо, снувались коло ніг, зоставляли півсантиметра безпечного місця. Денікінці почали стріляти—вночі, з коней. Це було вже зовсім смішно. Може статися, що Гай Сергійович Шайба стиха розсміявся вночі, бо після німої хвилини денікінці повернулися коні й подались назад.

За півгодини Гай Сергійович Шайба, уникаючи застав, як штабів, смуг і кутніх штанґ, провів роту на станцію Конотоп і з поза станції, з тилу, почав стріляти. Ніякого вночі бою не було—не було ніякої небезпеки; куроцапи, яйцехвати і мордобої світ-за-очі тікали через ріллю, через соняшники, через кущі, сіяли рушниці, погони й кокарди, а вранці Гай Сергійович Шайба вже наступав на них зі станції Конотоп обаполи залізничної колії. З лівого флангу, де були кущі, Гай Сергійович Шайба вивів свою кінноту верхи—це був аґітпроп і

ще скілька душ на конях, забраних у станції,—од кущів праворуч лежала його стрілецька лінія. Сам він виїхав трохи за кущі й став. З шанобливої обережної дистанції стріляли денікінці.

Ясний теплий день. З гаю в міжвогневій зоні вихопився вовк і побіг удовж стрілецької лінії. Наляканий розмаїтими громами серед ясного дня сірий чухрав, підібгавши хвоста, просто на станцію. Гай Сергійович Шайба мало не вискочив з стремен—бий, хлопці, вовка,—і мовчазна лінія, запалена мисливським шалом затріскотіла навперейми аж до кінця по той бік колії.

Ясний, світлий день! Як хилило сонце на сон! Як скліпував теплий вітер вії. Як перед заплющеними очима маршували незчисленні неспані ночі, сипалися темні села—і в селах було сіно, був хліб, було молоко—не було тільки сну. Варт було сісти до столу й покласти на руки голову, як прокидались воші. Вошей було стільки, скільки є на світі секунд—одні були швидкі й яскравіші, другі ситі й сонливі.

Ночі, ночі й ночі. Ночі повні нужі — ні спати, ні бити нужу. Незліченні села, що простяглись аж туди, до заводу. На заводі зараз яйцехвати уже вивозили верстати, псували мартени, забирали електро-мотори. Незліченні, безсонні, по вінця повні нужею й думками села.

Гай Сергійович Шайба розплющив очі. Просто перед ним у соняшниках двигонило якесь невелике повісмо людей. Аґітпроп і інша кавалерія позлазили з коней і щось гукали до нього, Гая Сергійовича Шайби.

Гай Сергійович Шайба глибоко зідхнув, розстібнув штани й взявся бити вошей. Насамперед, він вигріб їх кілька жмень і висипав долі. Потім він почав нищити їх поодинці. З лютою ненавистю він душив темні безсонні ночі, силкуючись почути між пальцями соковите чвакання ворогів. Але нічого не було чути—пролинула блискавична черга вистрілів і перед ногами коня виприснуло п'ять фонтанів куряви. Гай Сергійович Шайба подивився перед собою в соняшники. Десь з правої руки, ярком, денікінці підвезли кулемета, випустили по ньому чергу і кулемет застрайкував.

Це вже скидалося на дротовий верстат прокатного цеху. З під дротових вальців мало хто відходив на пенсію цілий—дріт перепалював ноги і перетинав тіло з кулеметною швидкістю. Варт було йому засоTатись і запутлятись на одну сьому частину секунди, як уже з цеху виносили майбутнього шарманщика, абож продавця газет та журналів. Гай Сергійович Шайба колись стояв біля останнього верстату перед мотовилом де дріт пролітав сім метрів на секунду. Дріт запутлявся навколо нього, коли він зирнув

угору на поперечну станину. Він саме успів схопитися за штанґу й підлетіти вгору, а вогнене койло закрутилося гадюкою долі.

Отже, Гай Сергійович Шайба поважав кулемет. Шрапнель, ударні й рушниці, він вважав за театральну стрілянину для слабонервових, але кулемет у компетентних руках — машина ділова. Гай Сергійович Шайба з деякою поспішністю упорядкував штани. Бризнула в кур друга черга з кулемету і він знову застопорив Бризнула третя черга вже в порожнє місце—понад кущами вів свого коня Гай Сергійович Шайба, і кінь шкультиґав на праву передню. Кожен конів крок крапав кров'ю. «Давай сюди кулемета—інтеліґенти, не управляються коло свого — мало каші їли»—і Гай Сергійович Шайба за дві хвилини скосив соняшники, кулемета й добровільних реставраторів російської імперії.

В цей, ясний, теплий день денікінці покотили на південь. З хутора Михайлівського прийшли ешельони лотишів. Червоне казацтво доскочило вже до самого Харкова. Гай Сергійович Шайба підійшов до соняшників і знайшов одного живого. Немужній, пропитий, прокурений, авторитетний, переляканий тенорок просив жити. Це був поручник Кронь, виплід естетичних поривань головного інженера». Візьміть його—можете позабирати речі, тільки англійський пояс мені, на спомин— але... щоб був живий—він мені ще при-

дасться для виясненния на заводі. Надвечір стих і теплий вітер—над станцією сіявся дощик—і Гай Сергійович Шайба спав, поклавши руки на стіл, а голову на руки.

Незчисленні пережиті села, темні хати, що їх ніколи більше не побачиш, журавлі над криницями, сховані кури співають на горищі. Незчисленні ночі крізь села, нужа без кінця і краю—і от станція. Покотом сплять червоні салдати, аґітпроп лежить на столі і вгруз носом у каламар—з кожним сопом з каламаря фонтаном присне чорнило—воші перебито, розчавлено з тріском, як вистріли—і Гай Сергійович спав, поклавши голову на руки.

V

Ах, згляньтеся, благатимете ви,
І поцілуйте бойцям запилені халяви,
І кульбаба гойдатиме в траві,
Без голови стебло — укошене в отаві.
Ах, згляньтеся. О, жаль! О, жаль! О, жаль
— Ю бет ай шел! погодиться коваль
Все віддамо — лиш подаруйте волю
І розстріляє вас на ґолфовому полі.
З машинами ж управимось сами,
Сами зробили — сами пустимо у хід.
— Машини радо нас послухають, і ми
Новий обточимо і вишліхуєм світ.

Гай Сергійович Шайба підвів голову зі схрещених рук і глянув перед собою. Величезне море стола, немов парусами, усіяне було паперами. Це були малі торговельні бриґи з

замовленням на залізні штаби, поштові фреґати з негайними наказами, корвети з всенізаційними намірами, театральні баржі, загружені мандрівними трупами, рибальські шкуни з оселедцями й судаками в маринаді для робітничої кооперації—це була неоглядна фльота паперових парусів, що припливла в порт завкомівського стола, над яким високо маячив Гай Сергійович Шайба.

Ще було півтемно, але вже набилося людей. Майстер другої домни зарізав шихту—в коксі процент попільности — в збірному цехові монтер Іллін пустив англійський стругальний верстат—спеціяльна комісія з спеціялістів дурно два місяці проїдалася коло того верстату—дайте мені довідку, що працював слюсарем другого розряду—як живеш, Шайбо, приходь сьогодні, буде що й до чого—котись, Гришко, не заваджай, а то викину під три чорти за вікно—о третій годині повертається культбриґада з села, щоб була трибуна—оркестр—щоб сповістили по цехах—мітинґ—там же щоб доповідач про папу римського—як не буде трибуни за чверть на третю... словом, щоб, баста—літучу нараду про культкерівництво в електричному цехові—сідайте, браття, і нате вам десять хвилин—вигрібай факти—хто говорить—голова робкоопу—Шайба!—коли ти будеш годувати робочих шрапнеллю і возити хліб на м'ясних підводах я тобі розкажу

в деталях, куди ти завтра поїдеш і яким поїздом—убиральниця Кроніха Олена прохає заплатити за надурочні—виплатити,—твого чоловіка й сина я розстріляв тут на заводі—але ти, бабо, робітниця і працюєш чесно.

О! В механічному, в револьверному верстаті знайшли шабер між шестернями—браття обміркуйте культкерівництво в електричному без мене—ша, козацтво, зараз повернуся—на кого думаєте—ні, це не він—стривай, кого позавчора викинули по розкуркуленню—це той Іуда хотів змолоти револьверний—він сам себе змолов у кашу—нехай хоч зараз вішається—хто перший побачив шабер?—поклич його сюди—стій, це що, як ти ріжеш, чи тобі повилазило—таблиця в тебе є?—про справу з шабером сьогодні в ночі о півдванадцятої нарада—щоб був директор і громадяни інженери—здоров, Іллін, вітаю тебе з стругальним, ти художник, но про тебе ніхто не знатиме—ніхто не влаштує виставку того, що ти повершив—і тебе не виберуть на академіка—ти помреш у своїй хаті—але ми тебе не забудемо—компресор скінчили збирати?—браття, нам пишуть, ніхто в Союзі не робить таких компресорів—і хоч би який цуцик гавкнув у газеті—дощик!—але мітинґа одкриваю—товариші, наша культбриґада повернулася з села—Повстаньте гнані і голодні, пролетарі усіх країн—їздили робочі,

культробітники, оркестра, пролетарський поет і так далі — в'їздили в хутори, виїздили з колгоспів — дядьки накидали три підводи ікон — возили бабів автом у зразкові колгоспи — виявили як живуть люди, чи штемпелюють дітей, чи сплять по сорок душ під однією ковдрою — товаришу дядько, ваше слово — тільки не розвозьте плужанської лірики — кажіть просто і прямо, що бачили — виявляйте, чи були заскоки — повстаньте гнані і голодні — тепер товариші, я скажу. Ви пам'ятаєте, як ми робили на бельгійців. Як горіли свічки. Як пропадав газ. Як коксувальним вугіллям топили паровики. Як виганяли на вулицю з вовчим білетом за те, що читав Маркса. Як видавали двадцять п'ять рублів за відрізану дротом руку, як видавали двадцять п'ять рублів за одрізану дротом ногу.

Товариші. Ми будували новий електричний цех. Ми топимо штибом, товариші. Із шлаку ми робимо цеглу Ми збудували нову повітродувку і вона йде у нас на газу, товариші.

Но, товариші, не електричний цех ми збудували. Не повітродувку ми поставили. Не нову домну ми пускаємо післязавтра, а старе бельгійське барахло розвалюємо. Ми збудували нових людей. Ми поставили нову історію. Ми пускаємо в хід нове життя, товариші. Кому не цікаво, вийди геть. Товариші, ви підняли ваші чорні руки. Не опускайте їх, у ваших чорних руках ніжна доля всіх

людей світу. Ви отці нового світу—не уступіть дитя — воно в ваших чорних руках. Товариші, я закриваю митинґ — ні, ще про римського папу вилазь з доповіддю, хто там— товариші, папа римський є головний римсько-католицький зверхпіп — но цікавиться православними церквами з недавнього часу — саме чогось тоді, коли в нас пущено всі шкиви, коли ми повертаємо життя, коли ми двигонули вперед — повстаньте гнані і голодні— хто за? — учасникам культбриґади зібратися о дванадцятій годині ночі в клюбі для звіту — не спали шість діб — не поспиш ще й сьогодні — на завтра звільняю на день від роботи — одіспиш за все — диктую, стукай відповідь силікаттрестові — де мій чоловік, поїхав у колгосп і досі нема, де ви діли мого чоловіка, що я довіку сама спатиму—все одно не вийду, подай сюди мого чоловіка!

Гай Сергійович Шайба вийшов з-за столу і підійшов до баби.— Листа послали, но людина не ангол і не може весь вік спати з однією бабою — якщо не вернеться, то з міліцією його тягти не будемо. Гай Сергійович Шайба бабу поцілував дружньо, повернув за плечі і вона уже була за дверима — що тобі, жінко,— навіщо ти сюди притягла пацана — чи ти повернешся колись додому, чоловіче. Третій день спиш на столі в завкомі— завтра в обід може прийду, наготуй мені цинкований таз помитись—одпливай додому,

нема коли — до селікаттресту — на відповідь на вашого листа, сповіщаємо — що тобі, пацан—пояса?—на тобі пояс, грайся, но тільки тікай додому—пацан узяв—о! це був добрий англійський пояс.

—Товариші,—сказав небавом по цьому Гай Сергійович Шайба.—Часу в нас небагато—і в тижні ми знайшли п'ять день, а в п'ятирічці ми дозволяємо собі лише чотири роки, але все ж таки, ви маєте почекати п'ять хвилин, бо насупроти мого вікна, в їдальні я нап'юсь чаю.

Як тепер, блукавши по подолах Дагестану і, дійшовши гарячого струменя, заллявшись потом як градирня, як звір він пив чай. Гарячою парою прикро промивався потужний котел його тіла — аж у кінчиках пальців, здригаючись болючою насолодою, він пив чай, шклянку за шклянкою, розплавлюючи зґяґлі жмути нескінченних думок, розпарюючи затужавілу шкаралушу невдоволених питань. На мить він поклав голову на руки і в туж мить він став під трансмісією механічного цеху.

Мов океанський пароплав, механічний цех плив в Електриду. Кожний атом цегляної підлоги просякав дрібний двигіт невидимих хвиль, що на них гойдавсь механічний цех. Сичали ремні з шкива на шкив — і з циркулем добрий шкіпер стояв над покопирсаною мапою земного валу — розміряючи пиль·

но кругосвітну подорож валу — під ногами не було землі, він стояв над трюмом — звідти йшов таємничий двигіт.

Як маятник міряв час брус на стругальнім верстаті — вперед — назад — вперед—назад і кучерявою піною завивалась стружка в минуле, у чадну чагар перевойованих воєн, у давнезні доводи старої історії, у липучий літопис князів, королів, кошових, в дисятитисячолітню костогризу людей, у смерть полотняних спантеличених смертів, у загибіль незнаних, незасипаних героїв, у те, як пилипи й лакузи скакали в гречку і вистрібували з конопель міністрами й великими воєводами.

А навколо верещали свердла. Серед мила й без мила, не вмер Данило, болячка задавила, вони вдушувались у деталі великого мотора майбутности. Вони готували простір для свіжих лав юних болтів, нових бойців. Для нових нарізані віків у математичному факультеті револьверного верстату вони увійдуть у товщ сталевої маси — і кожен з них свою стріне гайку, прошиє її, з нею з'єднається навіки.

Аж от Гай Сергійович Шайба відчув, що він — фрез. Витвір тисячолітніх математичних зусиль темних геніїв підсвіту, він гіперболічний і блискучий вийшов на поверхню і в металевих верствах людства, в сталі, залізі, в чавуні, в дуплинах, в жуках окалин,

у перегартованій плівці, у потяжнім ферумі, в ванадії, молібдені і манґані прорізає парадоксальну, але ясну й круглу лінію до вселюдського щастя. Фрез фрезів, він сам нарізав фрези, полегшуючи роботу майбутнім вікам. Википілий в тиглі самогарт, він стальну вів лінію ні на мікрон праворуч, ні на мікрон ліворуч.

Важку, мов болт голову, він звів зі схрещених рук. Мов тать підкрався дощ і заходив по дахові дитячими пальцями. Круглими скляними іскрами дощ цілував вікно- і от дощ утік у кущі—перед Гаєм Сергійовичем Шайбою стояв пацан і плакав круглими, літніми краплями. Об добрий английський пояс, об застібку, прив'язуючи батька до стільця, він порізав пальця і палець теж заплакав круглою краплею крови.—Стривай сказав Гай Сергійович Шайба, і, взявши пацана навколінь, став видушувати з пучки кров, боляче на одну мить, а далії буде краще- він зі страхом дивився на пацанове обличчя Але пацан уже задивився на пучку, як з обріїв, з ярів пальцевої шкурки нове зіходило ще кривавіше сонце. Гай Сергійович Шайба зовсім збентежився, але давив дуже і глянув у вічі. Сльози висихали йому на зацікавлених очах і рот розійшовся осонням осміху.

СПИСАНА СПИНА

Червоноармієць з батьком
балакав у сні.
Про колгоспи спорився,
про посів у весні,
Про майбутнє, про світлі прийдешні дні.

— Ви помиляєтесь, батьку,
сказав червоний салдат:
Укупі сіяти, сіяти в лад
Селянських комун, незаможних бриґад
У поле вийшов потужний ряд

І батько кивав головою: так
Я жив дуже довго,
я бачив як
Мінилась земля,
зацвітав мак,
Як жито й пшениця буйніше росли
На вільній, на спільній, на нашій землі.

— Мій батьку, мій друже,
так нащо ж ви
Явились до мене тепер, неживий!
Мій батьку, мій друже,
так де ж ви були
Коли ще жили
на оцій землі?

Я хочу вас бачити,
батьку мій,
У новім, у щасливім
у нашім селі.
Але ви умерли,
спід ваших вій
Дві мертві, холодні сльози потекли.
Що ж ви стоїте коло мене у сні!..
— Ви мертвий, ви мертвий,
— ви не батько мені!

— Схаменися, сину,
аж ось рука
Мозоляста моя, мужицька рука
І я б до згоди з тобою пожив,
Коли б мене вночі куркуль не убив.

І все далі вперед простягалась рука,
Син за руку схопив
— дерев'яна, суха,
Не стулялась, не гнулась батьківська рука,

Червоноармієць
прокинувсь,
На лаві прокинувсь
коло стіни.
Задерев'яніла, негнучка
Приклад рушниці стискала рука.

Прикро на межі лісів і степів з часу вікопомного було село Дубці. Уже дубців не було в селі й навколо—дубчани повирубували все, що росло й дубці струхлими кроквами підтримують очеретяні покрівлі.

Щодо землепису свого село Дубці поділяється на шпиль та поділ, а як на людо-

знавство, то ті, що живуть на щпилї звуться горяни, а ті, що на подолі—подоляни. Подоляни ловлять рибу сітьми й волоком, у них найсокововитіші луки й найчорніша земля, на яку горяни споконвіку заздрісно поглядали з вікон.

Горян же було більше, а землі в них було менше. Хати в них не плетені, як у подолян, а виливані. Борщ горянський проти подолянського куди рідкіший, у ньому менше плавае риби та й уся страва горянська має більш дієтичний і веґетаріянський характер. Так само люди з сіл околишніх спостерігали, що горяни частіше ходять пішки для моціону, а подоляни їздять кіньми, не дбаючи своїм здоров'ям. На шкірі горяни чорніші, а подоляни біліші, на зачіску ж горяни вусатіші, а подоляни бородатіші.

Таку різнацію споконвіку знали люди, тільки не могли добрати слів, щоб точно її висловити; причини ж тієї розбіжности заїжджі землезнавці шукали в різниці гірського й подільського підсоння. Після революції виявилося, що справа не так у сонці, і розмаїтих вітрах, як у тому, скільки у кого землі і яка та земля. Словом сказати, купка подолян стали з певного часу взиватись куркулями, а шпиль мало не ввесь згуртувався коло комнезаму, хоч і на шпилі й на подолі зосталися середняцькі елементи. Щодалі, то дужче заорювалася межа, аж поки

одного вечора горянин Андрій Дюдя, вертаючись додому, не сплюнув сильно і не налагодився щось сказати, але як нікого не було, то промовчав і сплюнув ще раз і ще сильніше. Цей плювок розпочав собою низку великих подій, що розмах їхній перейшов далеко за межі села Дубці й хвиля тих подій досягла навіть до слюсаря Шарабана.

Річ у тому, що горянин Андрій Дюдя націляв плюнути в город сусіди свого, подолянина Іпата Потаповича Перепічки, але влучив саме над перелаз, що становив межу подолу й шпиля і сполучав територію горянина Андрія Дюді з садибою найбагатшого подолянина Іпата Потаповича Перепічки. Сам Андрій Дюдя з того перелазу не користувався вже із років десять, але жінка його Марта Дюдиха, мало не щовечора забігала до шановного й статечного сімейства Перепічок.

Отож, коли горянин Андрій Дюдя сплюнув сильно в напрямі перепічанського городу, він улучив саме межи очі жінці своїй Марті, що вертаючись від Перепічок, поставила на перелаз праву ногу й замислилась над проблемою індивідуального та колективного господарювання. Плювок так здивував і вразив Дюдиху, що вона не знайшла й слів, щоб вилаятись.

«А щоб тебе хиндя поподержала, фулі

гане, нічник тебе уплодив. Гей, шануйся коли хоч, бо далебіч колись тмумно-здо-тло спишу на спині, пам'ятатимеш до нових віників і до судної дошки, покіль аж пороху на очі насиплють»—тільки й управилася коротко й неповно сказати Дюдиха.

«Не лайся, жінко» спокійно моргнув горянин Андрій Дюдя. «Ходімо до хати, побалакаємо». Але Марта не відразу заспокоїлася. У неї була та хороба, що в місті зветься неврастенією, а в селі за браком академічних словників узивається просто вредною язикастію. «Так це ти, чоловіче,—певнівшим голосом сказала Марта.—Так це ти ото витріщив сліпні, а нічого не бачиш, бодай тобі очі повилазили, щоб тебе пекло та варило, щоб ти не знав ні вдень, ні вночі спокою плювати жінці своїй межи очі».

Та Дюдя вже підійшов до хати й діставав ключа з-під каменю, що лежав коло приспи. Не поспішаючи, він одімкнув замка, сховав його в кишеню, одчинив двері і увійшов у хату. Далі він одшукав лямпу, похукав у скло і засвітив ґніт.

Востаннє з темряви перед ним народилася його хата. Серед низької закіпченої стелі звисала бантина, на кілку висів висохлий вінчик часнику. Коло розбитого, заклесного газетою віконця стояв покарбований стіл, і на столі виблиснула бляшана коновка з одкрученим вухом. Зі стіни роззявив рота

веселий, чистенький піонер і сказав: «безо всяких промедлений расставайся с пятаком, прочитай, что думал Ленин о союзе с бедняком».

«Так як же ти, чоловіче» знову завела Марта. «Чи ти вже зовсім будеш не як люди? Чи ти вже навчився від своїх гольтіпак жінці межи очі плювати, чи ти може тепер у їхній колектив уписався? От не думала, не гадала, двадцять годів із чоловіком живши, що в мене чоловік не як у людей!».

Горянин Андрій Дюдя сів на лаві й чекав. Це значило, приблизно, от що: «Пожди, жінко. Ще не так мене лаятимеш. Що плюнув, то плюнув, бо ж ти не кооператив і тебе поночі не видно. Сідай, побалакаймо». Так зрозуміла його Марта.

Чоловік Марчин горянин Андрій Дюдя вславився в селі Дубцях тим, що в місті зветься флегматичністю, а на периферії, за браком інформації наукової, зветься рахманною вдачею. Це був чолов'яга високий і рукою діставав стріхи. На довгій шиї йому спала невелика голова із сонними очима й сивими вусами. Балакав він дуже рідко й, головним чином, тоді, як давав у сільраді анкетні відомості про своє господарство. Коли в нього питалися закурити, він виймав кисета і або натрушував на долоню співбесідникові самосаду, або ж демонстрував, що кисет порожній. Він ніколи не спорив·

ся із жінкою і за двадцять років шлюбного життя ні разу її не вдарив. Марта сперечалася з ним так, що сама висувала якесь твердження і сама ж від його імені заперечувала його—Дюдя терпеливо очікував—аж поки зваживши за й проти, вона сама не приходила до потрібного висновку.

Та цей сонливий чоловік мав повагу всіх горян на селі. Він усе вмів робити, а в час громадянської війни якось так вийшло, що він командував дядьками проти денікінців і петлюрівців. Дядьки виносили це на карб. того, що Дюдя не балакав. Він тільки слухав усе, що казали люди і от вони, пересварившися, зненацька вирішали, що правильно скаже Дюдя. Потому Дюдя закурював і висловлювався, головне, плювом, кивом, моргом і небагатьма примітивними звуками, скупо процідженими крізь ніс, або крізь зуби. Але випадало завжди так, що можна було покластися певно на Дюдю і все виходило на краще. Дюдя нехибно вгадував, коли треба було коритися денікінцям, віддавати коні й фураж, і коли можна було їх бити й забирати в них фураж і коні.

Коли скінчилася війна, Дюдя став орати землю. Але якось так вийшло, що він мовчав і йому земля випала найгірша. Якось так виходило, що хто більше балакав, той найкращу мав землю, а Дюдя відійщов на

задній плян, і так було аж до того часу, як на селі з новою силою запалала клясова війна, подоляни розпочали шалену аґітацію й пропаґанду й сільрада замакітрилася. Довго очікував Дюдя і, кінець кінцем, як сказано, сплюнув сильно в напрямі подолянського городу.

Тим то, коли Марта добрала, що він хоче балакати, вона мало не скотилася з лави й язик заскнів їй у роті. Вона відчула, що розпочалися великі події. На всякий випадок, вона уперлася руками в боки і в голові їй заснувались розмаїті образні вислови, стримувані бойовим вичікуванням.

Але горянин Андрій Дюдя мовчав і тільки дивився на неї соннивим блакитним поглядом. Стало ясно, що він сказав уже так багато, що тепер випадало промовляти Марті.

«То як же, чоловіче?»—почала Марта низьким рівним, жалібним тоном.—Уже ти до мене й слова не хочеш сказати. Мало тобі того, що я б із голоду пропала, якби не Перепічки, спасибі їм, добрим людям, що дають, коли яєчко, коли сметанки, а коли й печенею почастують, що й не забуваєш, який смак у м'яса.

«Бачу я, бачу, що вже тобі закортіло в голодрабську комунію. Будете там спати по сорок душ під одним покривалом, та їсти руками з корита як, прости господи, свині.

Будете дітей штемпелювати й замісто християнськогоймення, номері їм на задниці випалювати. Чи не так, чоловіче»?

Але Дюдя мовчав, тільки очі йому прокинулися і спалахнули блакитними вогниками. Він добув кисета й, не зводячи з жінки очей, скрутив цигарку.

«Знаю, вже знаю, що ти скажеш, чоловіче», одповідала сама собі Марта. «Скажеш, що будемо жити, як і жили, і з своєї миски борщ їстимемо, у своїй хаті спатимемо, тільки землю будемо гуртом орати. Скажеш, що й покривало те на сорок душ перепіччина брехня, і що діти штемпельовані—їдовита куркульська вигадка, й про корито свиняче для людей куркулі по злобі розсказують. Скажеш, що легше гуртом робити й веселіше. Скажеш, що в місті люди гуртом на фабриці роблять, а лучче за нас живуть та в книги читають і від нас розумніші й кантлети кушають».

Дюдя поворухнувся, наче вставати, Марта змовкла на мить, але Дюдя видобув із кишені сірники й запалив цигарку, не зводячи з жінки очей. Очі йому зовсім стали блискучі блакитні блискавки, під ними жевріла цигарка й дим сповивав чоло й чубату голову.

«Кажи ще, кажи ще чоловіче. Ти бачиш, я сіла й тебе слухаю, бо моє слово ще попереду. Ще скажи, що ти вже насправді забувсь бога

й забувсь добрих людей, що на подолі живуть і вже в той колектив уписався. Ще скажи, що тебе в тому колективі вже вибрано за голову. Ще скажи, що ти тепер у тих нехристів за головного!»

Дюдя коротко кивнув головою. Марта враз затулила лице руками й заголосила. «Лишенько ж моє, і коли я така нещаслива на світ народилася. Ох, не думала ж я, не гадала, коли заміж виходила, коли в церкві вінець приймала, що з колективним чоловіком житиму. Лишенько ж моє необхідне, біда моя страшная, як же я людям ввічі дивитимусь. Так ні, не може ж того бути, брешеш ти, чоловіче, лякаєш мене, нерви мої забурюєш. Та не може того бути, чи ти справді в колектив уписався, чи тебе справді хочуть на голову вибрати?»

Дюдя ще сухіше кивнув головою. Вираз його очей був такий, що Марта знов затулила обличчя руками й почала голосити. Горянин Андрій Дюдя докурив цигарку, сплюнув сильно, одягся й пішов із хати. Услід йому Марта висипала пів-коша лайок і коли кроки його вщухли в м'якому снігові передвесення, вона все ще вигукувала в ніч страшні слова й прокльони.

На зборах горян, людей високих і засмаглих, годованих картоплею з сіллю й напоєних чистою водою з криниці, виступав Андрій Дюдя Недовгий був виступ його — він

вийшов наперед і оглянув збори блискавичним блакитним поглядом—враз загомоніли горяни. Голова сільради запитливо глянув на Дюдю, Дюдя кивнув головою і той почав доповідь про колектив. Довго радилися горяни й глибокої ночі, потомлені в смерть, прокурені, нарешті зідхнули легко й стали писатися на аркуш паперу, що приніс голова сільради. Від самого берега паперу і аж угору закручувався кожен підпис, трудний і грубий і за ним так само йшов дальший від берега вгору. Голова вчетверо склав папір, поклав собі в кашкета і горяни вийшли на зоряну вулицю—вже зорі світилися повним світом.

«Так»—сказав голова. «Но це ще не все. Нас тут душ два десятки, а ще із сотню треба взяти до нас. Трудне це діло—в хатах, на колодах, на полі гуде куркульня й упадає коло баб і дідів. Як воно буде й що ти скажеш, Андрію?»

Довгий і темний стояв Дюдя серед снігу. Він звів угору правицю, наче щось мав у жмені. Тоді він кинув з розмаху об сніг і розтер ногою, й горяни згадали, як вони шестеро забрали в денікінців гармат, нагнавши їх у ліс уночі—так само світилися зорі крізь осніжене гілля повним світом. Ще трохи постояв Дюдя коло горян, а тоді пішов додому спати.

Сонний і млосний, через цілий день не

івши нічого, дійшов Дюдя до своєї хати й постукав у вікно. В хаті було темно, наче вмерло й ні один звук не прокинувся всередині. Дюдя опам'ятався й постукав знову. Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті й Дюдя заснув навстоячки.

Йому привиділася чудна машина — комбайн! Комбайн косив, молотив і віяв—Дюдя прокинувся і його гіркий узяв жаль, що він старий і трохи шкода свого спітнілого гарячого життя.

Горянин Андрій Дюдя схопився й енергійно стуконув об рями. Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті, але притлумлений голос сказав:

«Хто там стукає серед ночі?»

Дюдя мовчав і голос замовк. Він став терпеливо чекати, але було тихо. Він знову відчув, що засинає й хилиться на стінку, уже коліна його вдарилися об приспу, він отямився і сильно застукав кулаком у вікно. Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті. Дюдя став бити часто й рівно в рями. У хаті немов загусла тиша й темрява. Раптом Дюдя зчувся, що стук не допомагає. Хата хотіла послухати його голосу. Він сів на приспу й узявся думати, зборюючи сон.

Жінка щодня сварилася з ним, шпетила його на всю губу та він на те не зважав. Він знав, що хоч вона й бігає щодня до

Перепічок поласувати сметанкою та м'ясцем, хоч вона плачеться на свою бідність, на свого чоловіка, хочь вона й каже щодня, що їй світ зав'язав, але й досі не пішла від нього—вона ж йому жінка й він за двадцять років ні разу не скинув оком на другу. Йому здалося, що може він й справді замало з нею балакав, може вона хоче домогтися його голосу.

«Одчини, жінко, це я»—сказав горянин Андрій Дюдя і устав із приспи.

«Кому я одчинятиму?» одповів холодний, злий голос. «У мене нема чоловіка. Ідіть собі геть!»

Горянин Андрій Дюдя нерішучо оглянувся на приспу. Уже примерзало й на ранок добрий буде мороз, він був у латаній свитині й йому сильно хотілося спати. Він підійшов до вікна, зачепив рями двома пальцями, обачно, по хазяйському вийняв їх і поклав на приспу. По тому, він вліз вікном у хату й звичними вигорбинами долівки намацав путь до печі. Та перед піччю щось забілішало, як сонний спомин. Він ступнув ще раз і налетів головою на якесь залізо, якого не було в хаті, упав і Марта ще двічі вдарила його кочергою по грудях. Він звівся на ноги й штовхнув її так, що вона одлетіла на сажінь. У ту ж мить пронизливий зойк спалахнув по хаті і змовк.

Дюдя запалив сірника. Коло печі лежала Марта в сорочці, боса, лоб їй був за-

юшений кров'ю—вона убилася об гострий ріг печі. Дюдя засвітив лямпу, приніс води, облив голову Марті, вона звелася на лікті й дивилася на нього, мов оторопіла. Дюдя ще раз придивився до рани, розшукав чисту ганчірку, перев'язав жінці голову—їй тільки роздерло шкіру — й ліг спати.

Уранці другого дня Марта лежала на пружиннім ліжку в просторій хаті Перепічки між грамофоном і швацькою машиною марки Зінґер. На Марті була чиста сорочка з тонкого полотна, на голові вишиваний рушник, руки вона склала хрестом на грудях і коло неї метушилися Перепечиха з дочками. На столі, новою накритому скатертиною, були крашанки й білий хліб, а поруч того йод і флакончик з якоюсь ароматичною есенцією. Заплющивши очі й зідхаючи легко, лежала Марта і їй здавалося, що вона вже вмерла і душа їй в раї. Баби й дівчата подолянські а й горянські, навшпиньках заходили до хати й Перепечиха тихесенько, пошепки так, щоб не чула Марта, розповідала їм, як чоловік хотів забити Марту, та вона не далася й тоді він розпеченою кочергою випалив їй по спині: «записуйсь у колектив».

Чимраз більше приходило бабів, чимраз трагічніший шамрив шепіт, чимраз глибше зідхала Марта й дві сльози покотилися їй

з очей. Вона підняла руку, і всі в хаті завмерли. «Дітоньки мої, голубоньки» сказала Марта. «Моліться за мене і я за вас молитимусь, щоб не попустив господь записати вас у колектив», і рука знову безсило впала на груди.

Ширився шепіт і йшов по селу. Подоляни ішли на шпиль і коло них збивалися купки горян, слухаючи страшних вістей. Ще тихі точилися розмови, але поде-не-де хтось лаявся вголос, а коли проходив голова, всі замовкали й дивилися вбік, ніби не бачивши його. О дев'ятій годині ранку голова покликав міліціонера й вони пішли вдвох арештувати Андрія Дюдю.

Довго спав Андрій Дюдя тієї ночі й коли прокинувся, то побачив у хаті замість жінки, голову й міліціонера Григорія. «Здоров, Андрію» сказав голова, «прости мені по, друзькому, но тільки мені треба тебе арештувати. Куркульня розперезалася категорично і я не дам селу ради. Отже вдягайся й підемо в буцегарню».

Коли горянина Андрія Дюдю привели до сільради, перед ґанком на вулиці він побачив підводу, на якій сидів високий русявий, снігом припалий чоловік у замусленому кашкеті. Це й був слюсар Шарабан, і коли Дюдю завели в комору при сільраді й замкнули на замок, слюсар Шарабан вибрався з воза й увійшов у сільраду.

«Товариші» сказав слюсар Шарабан. «Я приїхав до вас, як у вас колективізація й чи куркулі не підвозять візка нашій великій справі, а конкретно, хто у вас голова сільради?»

Порадившися з головою й дізнавшись про події останнього дня, слюсар Шарабан довго розпитувавсь про Андрія Дюдю, що він за чоловік. І розпитавшися, дав слюсар Шарабан пораду: Андрія Дюдю випустити, а до Марти придивитись, чи вона на вмерті, а чи мабудь видужає.

«Боюся я,—товаришу Шарабане!»—сказав голова. «Як випустити його, то куркульня категорично впаде в імперіялізм, достукається до району і підірве авторитет Радянської влади. Хай би посидів трохи, поки воно вщухне, нічого йому не зробиться, а ми з району викликаємо самі доктора і вирвемо медичне лікування з кігтів озвірілої куркульні».

Але слюсар Шарабан не погодився. «Ти»,—сказав слюсар Шарабан, «голово, неправильну взяв лінію і козиряєш престижем у напрямі правого ухилу. Раз чоловіка ви всі, в здоровому розумі й радившись довго, висували на голову колективу, то не можеш ти його гноїти в буцегарні, поки не з'ясував чи він жінку вбив, а чи вона просто коники показує. Давай ключа».

Коли вони одімкнули комору й випусти-

ли Андрія Дюдю на світ, він довго стояв, утопивши очі в землю, а тоді повернувся й пішов. Слюсао Шарабан був пробував із ним побалакати та Дюдя ніби й слухав, але не сказав ні слова. Він повернув за ріжок і зник за хатами, слюсар же Шарабан, голова й душ троє з активу почали радитись про критичне становище й чи викликати лікаря, чи просто готуватись до бою.

Тим часом горянин Андрій Дюдя ішов просто в поле. Уже під сонцем танув сніг і хлюпав під чобітьми. Але на цей раз горянин Андрій Дюдя не зміг оцінити навіть сільсько-господарського значення сонця і снігу. Він невідступно думав про своє шлюбне життя, про двадцятирічне подружжя. Ніколи він не думав, що жінка одштовхне його від себе. Поволі, за взичним обличчям її, за тупими губами, за солом'яним волоссям, убачав він якусь систему ідей, завжди чужу, а тепер і просто ворожу. Через усе життя своє він ні разу не вдарив її, ні разу не вимовив прикрого слова. Він просто мовчав і давав їй вибалакатися. Тепер він ударив її, так, ударив, а далі треба балакати.

Горянин Андрій Дюдя спинився на сніжнім пагорбі й крізь сніг він побачив землю. Це та була земля, що мала йти під колектив, це та була земля, що мала годувати горянських дітей і густішу зродити кашу для

горян. Дюдя повернувся й пішов до сільради. Мовчки увійшов він у хату, голова й слюсар Шарабан теж замовкли й пробували вгадати, що він каже.

«Так ти кажеш, Андрію, не треба посилати до району? спитав голова. «А як же ми тут будемо з куркульнею? Уже й горян зачепило, уже й середняки збиваються коло Перепіччиної хати».

«Голово», сказав Андрій Дюдя; голова й слюсар Шарабан аж здригнулися, почувши його голос, наче вовік не сподівались, що він заговорить. «Голово,— сказав Андрій Дюдя. «Пиши мені розвід із жінкою».

Голова й слюсар Шарабан сиділи мов соляні стовпи. Потім одразу, вдвох, почали намовляти Андрія, щоб не робив цього, щоб підождав, хоч поки все улаштується, що він же ж двадцять років прожив із своєю жінкою в добрій злагоді, що як йому дати розвід, то куркульня без сумніву абсолютно забере гору й провалить справу колективізації. Але Андрій Дюдя мовчки стояв на своєму й не рухався з місця. Слюсар Шарабан замовк, а голова казав далі й слова його неначе розтавали як сніг на сонці.

«Годі, голово», сказав, кінець-кінцем, слюсар Шарабан. «Не можеш ти силувати його жити з жінкою. Чоловік не півень і не можеш ти йому підсувати курку. Двадцять років жив, а тепер жити не хоче. У греч-

ку він не скаче, але куркульської ідеології не хоче. Посилай по Марту».

Довго й дбайливо вдягали Марту подоляни. На голові їй перемінили пов'язку, Перепечиха найкращу свою дала сатинову кофту, спідницю нову принесла з скрині, ту, що її вдягати на великдень. На це вдягли їй осінне пальто перепіччиної дочки, а поверх пальто нового натягли кожуха, вишиваного червоним і жовтим зі смушковим коміром, щоб не замерзла мучениця, їдучи до сільради. У руки дали їй іконку святої діви Марії з непорочним сином, і Перепічка добрі запріг коні. Немов свята великомучениця, піддержувана дівчатами подолянськими, вийшла Марта з хати й обачно й гарненько її посаджено в сані. Чистої свіжої соломи наклав у сані Перепічка й соломою вкрито їй ноги. Поволі й побожно охристилася Марта й уклонилася низько народові.

«Голубоньки мої, братіки сизокрилі, батечки мої й ти мати моя рідная. Викликають мене недолужну грішницю у сільраду. Не знаю я, чи витерпить серденько моє, чи вже лусне з болю. Моліться за мене богові всемогутньому й усім святим, а я мабуть швидко, ой швидко за вас, за всіх молитимусь».

Якась дівчина розчулилася й зойкнула вголос. Іще дехто заплакали з бабів, дивля-

чися на мученицю, на сумирне обличчя її, на заплющені очі, на схрещені руки.

«Не знаю ясочки мої, безневинні пташата, що мені буде в сільраді. Може то вмисне кличуть мене, щоб віку мені вкоротити. Може в кайдани мене закують і посадять у льох, щоб я там умирала, світу божого не бачивши. Розлучать мене з вами люті звірі, недолюдки й погублять мене недолугу. Не кидайте ж мене, доченьки мої, не попустіть глумитись із грішного тіла мого, а я за вас перед святим богом молитимусь».

«Не попустимо! Не покинемо!»—глухо загули подоляни і над злими басами тонко засвічувались жіночі крики. —«Не покинемо!»— і вся юрба посунула за саньми.

Селом з подолу на шпиль ішла процесія. Попереду повагом вів коні сам Перепічка, на санях, заплющивши очі, горілиць напівлежала Марта, баби й дівчата подолянські ішли за нею, як на похорон, далі йшли всякі люди й з-посеред горян непевні, а то й просто цікаві, у хвості ж поїзду ішли подолянські парубки та й хазяї лавами як у військовім поході.

Селом проходив поїзд із подолу на шпиль. Люди з шпилю приставали до поїзду їдучи збоку, чи вливаючись у серце походу, Одчинялися вікна, і столітні бабусі дивилися на поїзд і христили зморшкувате чоло, діди хмикали, стоючи коло воріт,

і діти гасали обіруч людського струму. І над походом бубонів шепіт про страшний плякат, випалений на спині розпеченою кочергою.

Перед сільрадою став поїзд, і Марта, мов нежива увійшла у хату. Сиділи голова й слюсар Шарабан, стояв Андрій Дюдя й просто дивився їй у вічі. Перепечиха й ще одна статечна подолянка ввели Марту в кімнату.

«Ви, громадянки, вийдіть» сказав голова. Тут діло сімейне, а не міжнародня конференція ворожих держав».

Марта безпомічно мученицьким поглядом оглянулася на своїх мироносиць. Всі стояли мов укопані, немов не до них касалося.

«Я ж вам сказав, громадянки, що це діло сімейне. Спитайте от у чоловіка—він бере розвід. Так що вам тут не випадає проїдатись. Ваше діло буде попереду».

Марта враз ожила. На лиці їй змінився раптом вираз, вона широко розплющила очі. «Вийдіть, голубоньки» сказала вона до мироносиць. «Либонь мене тут не ззїдять одразу».

Мироносиці перекинулись оком і вийшли. Ззовні на майдані виріс гуд, хитнувся високо в повітрі, ущух і пішов ушир. Ширився гуд і дуже поволі знову ріс і яснішав крізь зачинені вікна сільради.

«Так от, громадянко», сказав слюсар Шарабан, «цей товариш, горянин Андрій Дюдя хоче з вами розлучитись».

Слюсар Шарабан устав і ніби щось оце тільки обміркувавши, дивився Марті ввічі. Лице їй минилося й темнішало наче небо перед грозою. «Так що, громадянко», сказав слюсар Шарабан уже зовсім інакшим, несподівано веселим голосом «по закону він має на це право. Ось тут розпищіться» й слюсар Шарабан підсунув Марті квартальний звіт фінансової частини сільради, схопивши його швидко зі столу.

Але Марта одштовхнула руку слюсареву з папером і кинулась до чоловіка. Дюдя дивився просто крізь неї на стіну, наче її не було в кімнаті.

«Це правда, Андрію?» спитала вона сиплим голосом. Дюдя коротко кивнув головою.

«За що?» захрипіла Марта. Дюдя мовчав. «Ні за що» зовсім уже весело й люб'язно одповів слюсар Шарабан. «Горянин Андрій Дюдя просто не може жити з підголосками куркульських елементів. Ви розповідаєте куркульні, що він вам випалив на спині кочергою візитну карточку, щоб ви записувалися в колектив».

— «Що випалив? Що ви верезете!» зойкнула Марта. «Побійтеся бога за такі ваші слова.

«Бога вашого я зроду не боявся» сказав слюсар Шарабан, «а втім, спитайте людей, що ви привели сюди, що в вас випалено на спині. У вас, бачите, написано розпеченим залізом: «Записуйтесь у колектив».

«І ти, чоловіче, цьому повірив, щоб я таке про тебе говорила?».

Дюдя мовчав і спокійно дивився поверх Марти на стіну.

«Так не діждуть вони!» гукнула Марта й розпанахавши двері, вилетіла на ганок. Слюсар Шарабан схопив голову за рукава й вони вийшли услід.

Коли Марта з'явилася, мов буря, на ґанку, глухий гуд стрепенувся й ураз задзвенів сотнями яскравих голосів. Юрба хитнулась, передні витягали шиї, позаду подоляни стояли, нерухомо ховаючи одну руку під кожухом. Десь між кожухами виблиснула сокира і зникла.

«Дякую вам» почала Марта низьким урочистим голосом і, схристивши руки, уклонилася народові в пояс. «Дякую вам, доорлюди, що ви мене недолужну й поранену в свій дім приймали. Ще дякую вам, хазяї домовиті, що ви крашанками й масличком, і молочком мене бідну, голодну частували. Ще дякую вам, що ви мене рушником, кофтою, пальтом кожухом оцим одягали, щоб не замерзла я, осюди їхавши. Ще дякую вам, що ви коні добрі запрягли, мене в сані садовили й сюди везли, щоб я немічна по дорозі не впала. Ще дякую вам, що ви мене сюди проваджали, щоб тут не забиджено мене від лихих людей.

А найбільше дякую вам за те, що ви

від людей правди не ховали і нишечком усім про мою спину розказували!».

Перепічка пересмикнувся й знітився за спинами передніх. Мироносиці теж непомітно зникли з переднього пляну.

«Дивіться ж, брехуни їдовиті!» раптом на ввесь голос дико закричала Марта. «Дивіться, правдолюбці смердючі, дивіться чорні дияволи, дивіться гадюки плазовиті дивіться кровопивці люті, дивіться буржуї прокляті, вам би тільки глумитися, звірям, з нас бідних, трудящих, дивіться ж, що в мене випалено на спині!».

Вона рвонула кожуха й ґудзики, як листя, посипалися в сніг. Вона зірвала з себе кожуха й кинула під ноги юрбі. Зверху до низу вона розпанахала пальто й воно, як спідниця, упало з тіла. На шмаття вона подерла сатинову кофту, обома руками схопилася за сорочку й розшматала на тілі—аж по живіт гола стала вона на сніговім ганку перед натовпом.

Усе змовкло, чути було, як дихали люди. Якийсь парубок хихикнув у юрбі і зараз же глухий ляпас затулив йому рота. Марта повернулася до юрби голою, мускулястою, селянською спиною. З задніх рядів за хати, в завулки тікали подоляни.

Тієї ж ночі кілька десятків куркулів на підводах, манівцями, втекли з села.

ЛЕНІНСЬКА КАРТКА

Я беру в руки шахматного пішака й розглядаю його немудру, круглу голову. Він уже не на шахівниці цей пішак. Це—офіра.

Це пішак з f4, побитий, щоби одкрити шлях для атаки на ворожого короля.

Слон з c4, вежа з f1, кінь з g5, скеровані на пункт f7, ключ до існування ворожого короля.

Дорогу їм одкрив побитий пішак на f 4.

Проста поштова картка, вібгана удвоє.

До Ц.К. Р.С.Д.Р.П. (більшовиків) **Вважаю, що тов. Свирида Рено цілком можна прийняти до партії.** **. . . . числа 1905 р.** ***В. Ленін.***

В Штабвойскукр на майдані великого губерніяльного міста з'явився чоловік у синьому кашкеті, у сорочці хакі і в шкарбанах, одрізаних від чобіт.

«Вам чого, товаришу?» запитав вартовий на ґанку.

Була весна—1919 року.

Чоловік почав длубатися у кишені сорочки, видобув картку і подав вартовому.

У цей момент на ґанок вийшов високий ділявий лотиш.

Вартовий передав квитка лотишеві. Той уважно прочитав.

«Чого ви хочете, товаришу?» запитав він удруге.

«Втік від денікінців, хотів би робити з старими товаришами».

«Зайдіть на другий поверх, кімната 14», сказав лотиш і пішов з ґанку.

Чоловік зійшов сходами, одшукав кімнату число 14 і ввійшов.

За столом сидів, сперши голову руками, потомлений політком.

«Вам чого, товаришу?».

Чоловік подав картку.

«Утік від білих, хочу працювати з старими товаришами», сказав він, зробивши наголос на «товаришами».

Політком роздивився картку. Потім глянув на чоловіка.

Це був чоловік літ 38-ох. Темне каштанове волосся підкреслювало водянисті, блакитняві очі. Правильне обличчя носило сліди страшенної фізичної втоми.

Чого не прийшли до нас 2 роки тому?».

«Я інвалід німецької війни. Мені лише 38 років, але я маю порок серця. На фронті я був би ні до чого. В мене зосталась сім'я в міжфронтовій смузі, на станції Перевіз. Я залізничник. Диспетчер. Я хотів просто виждати, поки прийдуть свої».

— «Так ви, значить, не діждались своїх і прийшли сами?».

«Товаришу, я скажу вам всеньку правду. Я нізащо не став би продиратись крізь оту прифронтову колотнечу. Сусіди донесли, що я був у 1905 році більшовиком.

У мене є ця картка. Я не міг її знищити. Я сховав її—вона тепер мені послужить тут—у старих товаришів».

«Ви француз—у вас таке прізвище?»

«Я українець. Мій прадід зоставсь тут під час французької війни. Мене звуть Свирид Рено. Чоловік добув пару залізничих посвідок на ім'я Свирида Рено, диспетчера, православного, інваліда германської війни; працює на станції Перевіз 10 років.

Політком роздивився посвідки і замислився.

«Чому ви не пішли робити тут на залізниці?».

«Я не хочу прикріплятись тут. Я прийду додому зі своїми. Я можу робити канцелярську роботу—можу стати за рахівника».

Політком поміркував ще з хвилину. «Гаразд» сказав він, узяв перо і написав записку.

«З цим підете у рахівничий відділ. «Бувайте здорові».

І політком присунув до себе стос паперів.

Чоловік не відходив і не брав записки.

«Чого ви не йдете? Не затримуйте мене, товаришу!».

«Я дуже хотів би просити... Я з учорашнього дня нічого не їв».

«А!».

Політком черкнув ще одну записку.

Рено взяв обидві записки, обережно сховав свої документи, загорнувши їх у клаптик замусленого паперу й вийшов.

Рено служить за рахівника в великій кімнаті число 8. Він трохи погладшав, обличчя стало спокійніше.

Рено—прекрасний рахівник. Він працює швидко й точно.

Поруч за маленьким столиком сидить машиністка Женечка й базікає час від часу з Валічкою.

(Валічка старша і в неї є чоловік).

Вони балакають про Свирида Рено.

«Дивна річ, цей хамлюга, а така в нього фамілія. От як би мені таку, а то—на тобі — Євгенія Кондратенко!»

Валічка не слухає — їй сьогодні попало й вона поспішає додрукувати балянси.

Женечка одкидається на спинку стільця і й мріє.

— «Хоч би цей не такий був тюхтій, то можна б було і за нього заміж вийти!».

Женечка глянула на Рено — той зручними рухами перекидав кружалка на рахівниці.

«Товаришу Рено, ви розумієте по-французьки?» запитала Женечка задерикувато.

Рено спинився і звів очі.

В його блакитних очах блиснуло щось таке, що Женечка трішки оторопіла.

Рено уп'явся в неї зором. Женечка перевела очі на його руку.

«Товаришу Рено, ви робочий?» спитала вона вже трошки іншим тоном. «Чого ж у вас такі білі руки?»

«Я 10 літ служив диспетчером», відповідає Рено. «Це не фізична праця».

Потім Рено уважно роздивляється свої руки.

Женечка встає з стільця і підходить до нього. Вона стає так, що її коліно натискує трохи на ногу Рено й уся вона звисає над ним кучерями, блузкою, запахом пудри. Вона дивиться на руки Рено.

Раптом Женечка одсахується, немов її вштрикнуто голкою.

— Цей хам, здається, натиснув їй ніжку.

Вона кидається назад до машинки й починає щось говорити Валічці. На Рено вона більше не дивиться.

Рено цокає рахівницею. Рено — прекрасний рахівник...

Сьогодні Женечка дозволить Рено себе проводити.

Рено дістав якусь командировку й завтра він од'їжджає.

— Може з нього колись і буде якийсь комісар?

Женечка постановляє розпитатись у Рено. На службі він нічого не каже.

Він, правда, розповів Женечці, які бувають обов'язки диспетчера. Але цього мало для того, щоб на щось рішитись.

Вони йдуть по вулиці.

Рено держиться осторонь.

«Скажіть, Рено — ви українець?»

«Я з Малоросії», одповідає Рено обережно.

«Я думаю, в вас ще тече французька кров», цвірінькає Женечка. «В вас, власне, дуже добрий профіль. Як би такого профіля хоч би нашому головбухові, я б вийшла за нього заміж».

Рено нічого не каже. Натомість він бере Женечку під лікоть.

Женечка вириває руку й вони йдуть мовчки.

«Мені пора», заявлеє раптом Рено. І не встигла Женечка опам'ятатись, як він цмокає її в ручку й швидким кроком назад...

Через тиждень Свирид Рено поїхав в справах заготування провіянту у прифронтову смугу.

Місце гаряче. Білий фронт, правда, в 20-ох верстах від повітового міста, але повстанчі загони не від того, щоби пошарпати і тут, і там. Білі стоять на станції Перевіз.

Повітове місто над рікою. Над рікою тягнеться величезний парк, що доходить прямо до лісу.

Ліс — смуга верстов 10 завширшки — тягнеться з України аж у Росію.

Після денної напруженої роботи Рено виходить у парк, сідає над річкою й міркує.

20 верстов всього!

Він міркує ще з півгодини...

За годину він у свитині, в шкапових чоботях сидить на підводі і їде лісом до перевозу. Їдуть годину, дві, три, чотири.

Ніч. Дядько Пилип, підвідчик, скручує цигарку.

За версту — Стеблинка, що доходить скрайніми хатами до станції Перевіз, де Свирид Рено служив диспетчером. Дядько — Стеблинський... Світає...

«Стій!»

Підводу оточують салдати в англійських шинелях. Рено злазить з підводи.

«Покличте сюди чатового офіцера», каже Рено. «Я — полковник Двигубський!»

Потім він виймає ленінську картку і залізничні документи й шпурляє їх дядькові.

«Візьми собі це сміття», каже він. «І сип у село, не оглядайся!».

Дядько забрав документи і поїхав.

«Так то—полковник! Он чим тут пахне...».

Дядько Пилип сам із Стеблинки. Село бідне — тільки тим і живуть, що возять у повітовому місті, та служать, хто може, на залізниці.

Дядько Полоп під'їжджає до хати, випрягає кобилу, заводить її і подається до хати.

Вдома дядько Пилип зустрічає кума. Кум — залізничник.

«Здоров, куме!»

«Здоров!»

«Яка тебе нечиста сила занесла з міста сьогодні?»

«Той й правда, що нечиста сила! Віз отаку цяцю в свитині й чоботях. Все нічого. Їдемо, куримо.

Коли приїжджаємо, зскочив з воза. «Я — каже — полковник!»

«І тиць мені оті бамажки».

Дядько Пилип витягає ленінську картку й залізничні посвідчення.

Кум бере посвідчення й картку й міняється в лиці.

«Що з тобою, куме? Що ти там учитав?»

Кум не одповідає — він розкрив ленінську картку й вдивляється в підпис.

Довго, довго дивиться він на підпив; тоненькою лінією підпис ліг на замусленій картці.

В. Ленін.

Кум думає довго й зосереджено. Він давно вже одійшов від усякої політики, ще з тисячу дев'ятсот шостого року. На те, що він був у п'ятому році в партії, він дивиться, як на юнацький захват, наївний ентузіязм. Через усю громадянську війну він держався послідовного невтралітету. Навіть коли рудобородий офіцер прийшов до нього робити трус і для чогось забрав усі його документи й цю картку з ними, він тримавсь як філософ. Щось тьохнуло в ньому, коли рудобородній розглядав поштову картку з рекомендацією, але тьохнувши, враз загасло. Він завжди був уважав себе за філософа й у житті йому призначена була роля пішака, так думав він. Один тільки раз він, за юности своєї думав, що теж мусить боротися за волю трудящих, і це було дуже давно. Він не борець, він філисоф, скромний атом сірої маси.

Він так і не розумів тоді, для чого рудобородий забрав поштову картку тисяча дев'ятсот п'ятого року, чого рудобородий аж затремтів, вдивляючися в підпис.

Білі не забрали його й нічого йому не зробили, тільки забрали документи й картку. Це була, так думав він тоді, перемога його, сірого філософа, над усемогутньою салдатчиною, над війною, над убийством. Вони забрали документи, але нічого не могли зробити йому, сірому філософові.

Тільки тепер він зрозумів, для чого їм була потрібна картка дев'ятсот п'ятого року. Він зрозумів, яким козирним тузом зробилася в їхніх руках засмальцьована картка. Тепер він знову дивився на картку й думав, думав. Він був пішак, це правда, він ішов просто, але він міг бити вбік. Він мусив бити вбік — він мусив зайти на сусідню, незнану, смертну лінію. В його руках опинилася убийча сила й він згадав як давно, давно, юнаком він короткий час мріяв про те, щоб мати цю силу в руках. Він знову мусив зійти на сусідню, незнану, смертну лінію — він мусив бити.

Кінець кінцем, кум зводить очі.

«Так хто, ти кажеш, такий?» питається він сиплим голосом.

«Та полковник якийсь, забув як його на ім'я».

Кум, не кажучи ні слова, забирає документи, одягає кашкета, й іде до дверей.

«Куди ти, куме? Сідай — снідатимемо. Скажи хоч чого приходив. Чи не хліба позичати?»

«Хліба», — одповів кум і вийшов.

Чоловік у шинелі і кашкеті пішов до скрайньої хати, що по-біля станції.

Увійшов у хату, взяв ножа і почав копатись у долівці. Жінка і діти мовчки дивилися на батька.

«Хліба приніс?» боязько запитала жінка.

Але батько не одповів ні слова й чимраз копирсався ножем у долівці.

«Вийдіть усі з хати!» сказав він. Жінка забрала дітей й вийшла.

Тоді він розпоров підкладку шинелі, спустив щось поміж підкладкою й сукнсм і гукнув:

«Ідіть сюди!»

Увійшли.

«За годин дві ти підеш до кума Пилипа по хліб. Він дасть скільки скажеш».

У шинелі й у кашкеті він вийшов з Стеблинки і пішов у бік фронту. Іде швидко

За півверсти — перша денікінська застава, за верству — друга.

«Стій — куди йдеш?»

Чоловік спинився.

Підійшов офіцер.

«Куда йдеш, жидовська морда?»

«Іду до міста».

«До міста? Руки в гору! Обшукать його!»

Чоловік звів руки вгору.

Підішов салдат, облапав плечі, стегна, халяви.

Нічого!

«Чого тобі в місті?»

«Голодний сиджу. В місті родичі багаті. Сім'я ж моя тут зостається, коло вас. Пустіть ради христа».

«Ради христа! Як ти смієш, стерво, це слово в рота брати? Обшукать його ще раз!»

Знову почав лапати.

Омацав стегна, халяви, схопив за поли.

«Єсть!»

Загнув полу — бравнінг.

«Так ти по хліб до міста йдеш?»

Офіцер розмахнувся й вдарив в зуби. «Розстрілять тут же!»

Зняли шинелю, сорочку, чоботи.

Земля вохка, росяна — теплі, спітнілі ноги вгрузли в землю.

«Семенчук, дай йому лопату, одведи в ярок і одправ у місто по хліб. А це що таке? Р-С-Д-Р-П... більшовиків. Візьми — покладеш йому в могилу.

Жмут посвідчень. Ленінська картка.

Ідуть.

Чоловік з лопатою попереду, салдат з ґвинтівкою позаду.

Прийшли в ярок.

«Копай!»

Викопав один штих, став, спочиває — серце закалаталося. Лопата на плечі.

Постояв з хвилинку, став копати другий.

Викопав другий штих, став. Лопата на плечі.

Салдатові набридло. Добув тютюн, узявсь скручувати цигарку.

Чоловік стояв з лопатою на плечі. Потім схилив її назад і, вимахнувши з-за плеча, вдарив солдата по голові. Той упав. Ще й ще!

Чоловік одяг салдатову шинелю, взув чобо-

ти, акуратно зашнурував халяви, взяв ґвинтівку, підвівся.

Вільний!

За 20 верстов — свої. Йти лісом легко, але...

...Ленінська картка в кишені. Вийняв картку. Подивився на неї хвилину, дві. Сховав картку в кишеню, скинув рушницю на плече й рішучим рухом пішов... — до другої денікінської застави.

Вільно дійшов до вогника.

Казанок на двох багнетах. Вогонь весело вбирає вітер.

В лісі вільно й вохко.

Коло казанка група офіцерів й салдатів.

Чоловік перевісив ґвинтівку через руку і підійшов ближче.

Двоє сиділо обличчям до нього — знайомі, що стоять в Стеблинці.

Один з них, поручик з рудою борідкою, колись робив у нього трус.

Третій в офіцерськім кашкеті, в свитині, спиною.

«Рсно!» гукнув раптом чоловік.

Офіцер в свитині схопився на ноги і став з ним віч-на-віч. Водянисті очі дивилися з-під козирка кашкету.

Чоловік звів ґвинтівку й вистрелив йому в голову.

Відомості про розполог червоного війська залишилися в шматках мозку полковника Двигубського.

Коли з замордованого вбивці зняли шинелю, в кишені знайшли ленінську картку і два залізничних посвідчення.

У внутрішній кишені сорочки знайшли ще одну посвідку, тимчасову:

> **Тимчасове** (замість відібраного).
>
> ПОСВІДЧЕННЯ.
>
> **Цим** свідчиться, що **Свирид Рено** є дійсно службовець № Залізниці й займає посаду **диспетчера**.
>
> Підпис.

Я беру в руки шахматного пішака і розглядаю його немудру, круглу голову, розглядаю його пошарпану, обдерту підставку. Це — інвалід.

Він уже не на шахівниці цей пішак. Це — офіра.

Це пішак з f4, що пав, щоб одкрити шлях до ворожого короля.

І ворожого короля нема вже на дошці. Він лежить у купі побитих.

Король упав, бо цей пішак поклав своєю головою, щоб одкрити до нього шлях.

1925 р.

